

madığını belirtmiştir (*el-Kelâm fi'l-hayât*, vr. 92^b). Kulun fiillerine ait eser ve neticelerin o fiili işleyenin icadiyla meydana geldiğini kabul etme hususunda Mu'tezilî geleneğe bağlı kalmıştır. Bunun yanında İbn Metteveyh, bazı ilk dönem Mu'tezilî âlimlerinin Allah'ın şerri yaratmaya kâdir olmadığı yolundaki görüşlerine karşı çıkarak O'nun kudretinin her şeyi içine aldığı, ancak şerri yaratmayışının kudretinin sınırlılığından değil bunu murad etmeyişinden kaynaklandığını söylemiştir.

İbn Metteveyh'in Mu'tezile'den ayrıldığı temel nokta imâmettir. Fikrî hayatının ilk dönemlerinde Hz. Ebû Bekir ile Ali'nin üstünlüğü konusunda tereddüde düşen İbn Metteveyh, daha sonra Ali'nin üstün olduğuna hükmetmiş (İbn Ebû'l-Hadîd, I, 8), ardından daha da ileri giderek onun mâsumiyetini ileri sürmüş ve bunu âyet ve hadislerle ispatlamaya çalışmıştır. Ancak mâsumiyetin imam için gerekli bir şart olmadığını söyleyerek (*a.g.e.*, VI, 376-377) aksini iddia eden Şîa'ya karşı çıkmıştır.

Eserleri. 1. *et-Tezkire fi ahkâmî'l-cevâhir ve'l-a'râz*. Muhtemelen hocası Kâdî Abdülcebbar'ın vefatından sonra yazılmış olan eser iki kısımdan oluşmaktadır. *et-Tezkire fi ahkâmî'l-cevâhir ve'l-a'râz* olarak adlandırılan birinci kısım Sâmi Nasr Latîf ve Faysal Bûdeyr Avn tarafından neşredilmiştir (Kahire 1975). *el-Kelâm fi'l-hayât* adlı ikinci kısmı ise henüz neşredilmemiş olup bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (nr. B-27984). 570 (1174) yılında adı bilinmeyen bir kişi tarafından esere bir şerh yazılmış olup bu şerhin bir nüshası Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (*Neşriyye-i Kitâbhâne-i Merkezi-i Dânişgâh-i Tahrân*, II, 156 vd.). 2. *el-Mecmû' fi'l-Muhtâf bi't-teklîf*. Kâdî Abdülcebbar'ın eserinin şerh edilip ilâveler yapılmış bir derlemesinden ibarettir. Bazı kaynaklarda İbn Metteveyh'e nisbet edilen eser (İbn Ebû'l-Murtazâ, s. 119) eksik olarak Ömer es-Seyyid Azmî (Kahire 1965) ve I. cildi Jean Jozef Houben (Beyrut 1965) tarafından Kâdî Abdülcebbar'a izâfetle yayımlanmışsa da II. cildi Daniel Gimaret ve Jean Jozef Houben tarafından İbn Metteveyh'in adıyla tahkik edilmiş (Beyrut 1986), ayrıca önceki neşirlerde Kâdî Abdülcebbar'a nisbet edilmesinin yanlışlığı mukaddimele belirtilmiştir. 3. *el-Kifâye fi 'ilmi'l-ke-lâm*. Kaynaklarda İbn Metteveyh'e izâfe edilen kitap (*Neşriyye-i Kitâbhâne-i Merkezi-i Dânişgâh-i Tahrân*, II, 156; Sezgin,

I, 627) bugün mevcut olmamakla birlikte İbn Ebû'l-Hadîd bu eserden iktibaslarla bulunmuştur (*Şerhu Nehci'l-belâga*, VI, 376-377; VII, 10; XIII, 315-316).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Metteveyh, *et-Tezkire fi ahkâmî'l-cevâhir ve'l-a'râz* (nşr. Sâmi Nasr Latîf – Faysal Bûdeyr Avn), Kahire 1975; a.mlf., *el-Kelâm fi'l-hayât*, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. B-27984; a.mlf., *el-Mecmû' fi'l-Muhtâf bi't-teklîf* (nşr. J. J. Houben – D. Gimaret), I-II, Beyrut 1965-86; Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu'l-uyûn* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 389; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Beyrut 1385-87/1965-67, I, 8; VI, 376-377; VII, 10; XIII, 315-316; İbn Ebû'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 119; *Neşriyye-i Kitâbhâne-i Merkezi-i Dânişgâh-i Tahrân*, Tahran 1341/1962, II, 156 vd.; Sezgin, *GAS*, I, 267; a.e. (Ar.), II, 416; Abdülkerim Osman, *Kâdî'l-kudât 'Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî*, Beyrut 1386/1967, s. 51; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 394; Saîd Murâd, *İbn Metteveyh ve ârâ'ühü'l-ke-lâmiyye ve'l-felsefiyye*, Kahire 1991, tür.yer.; Wilferd Madelung, "İbn Mattawayh", *IEJ Suppl.* (İng.), s. 393; Samed Muvahhid, "İbn Metteveyh", *DMBİ*, IV, 580.

SAİD MURÂD

İBN MEYMÜN

(ابن ميمون)

Ebû İmrân Mûsâ b. Ubeydillâh (Meymûn)
el-Kurtubî el-İsrâîlî
(ö. 601/1204)

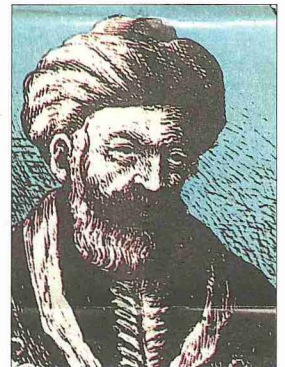
Yahudi din âlimi, filozof ve tabip

30 Mart 1135 tarihinde Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. İslâmî literatürde adı genellikle Mûsâ b. Meymûn veya kısaca İbn Meymûn şeklinde anıldığı gibi Mısır'da kaldığı süre içinde yahudi cemaatinin liderliğini yaptığından kendisine "Reîs" de denilmiştir; Fransızca kaynaklarda Maïmonide, İngilizce ve Almanca kaynaklarda Maimonides diye geçer. Yahudi literatüründe ise Rabbi Moşeh ben Meymon olarak bilinir. Ayrıca bu isim zincirinin baş harflerinden hareketle yahudi literatüründe Rambam şeklinde de adlandırılmaktadır. Hayatının uzun bir dönemini Kuzey Afrika ve Mısır'da geçirmesine rağmen Kurtubî nisbesini kullanarak Endülüs asıllı olmasına vurgu yapmıştır. Şeceresini, sözlü yahudi geleneğini Mişna adıyla derleyen Yehudaha-Nasî'ye kadar götüren rivayetler vardır. Uzun zaman önce Endülüs'e yerleşmiş bulunan kültürlü ve soylu bir yahudi ailesine mensuptur. Kurtuba'daki yahudi şeriat mahkemesinde hâkimlik yapan babası Meymûn, hem yahudi din âlimi hem tabii ve

felsefî ilimler alanında birikim sahibi bir kişi olup oğlunun yetişmesinde önemli ölçüde katkısı olduğu belirtilmekte ve onun hocaları arasında gösterilmektedir. Kurtuba'da bir yandan yahudi ilâhiyatı tahsil ederken bir yandan da Fârâbî, İbn Sinâ, Gazzâlî, İbn Bâcce gibi müslüman düşünür ve tabiplerin eserlerini okuyarak İslâmî kültür içinde formasyon kazanan İbn Meymûn, bundan dolayı İslâm dünyasında yetişmiş diğer birçok benzeri gibi İslâm felsefe geleneği içinde değerlendirilir. Eserlerini İbrânî alfabesiyle Arapça yazması da bunun bir delili olarak gösterilir.

Genellikle Ortaçağ'ın, hatta bazılarında göre bütün dönemlerin en büyük yahudi filozofu olarak bilinen İbn Meymûn, ilk öğrenimini Kurtuba'da gördükten sonra on üç yaşında iken ailesiyle birlikte Endülüs'ün güneyindeki Meriye'ye (Almeria) gitti. Bu sırada hemşehrisi İbn Rüşd de Meriye'ye yerleşmişti. İbn Meymûn bu göçler sırasında yahudi ilâhiyatı, tıp ve felsefî disiplinlerdeki öğrenimini devam ettirdi. Ünlü astronomi âlimi İbn Eflah el-İşbîlî'nin oğlu ile muhtemelen Meriye'de bulunduğu sırada karşılaştığı gibi filozof Ebû Bekir İbnü's-Sâîğ'in (İbn Bâcce) bir öğrencisinden de ders okudu (Wilkinson, s. 6-7; krş. *Delâletü'l-hâ'irîn*, s. 293).

1160 yılında Meriye Muvahhidler'in eline geçince İbn Meymûn'un ailesi Mağrib'e göç ederek Fas şehrine yerleşti. Bazı eski tarihçiler, ailenin Mağrib'e göçmesine sebep olarak geniş bir hoşgörü'nün hâkim olduğu ülkeyi o sıralarda ele geçiren Muvahhidler'in başlattığı dinî baskıyı gösterirler. Hatta bu baskı yüzünden İbn Meymûn'un görünüşte müslüman olduğu, Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği ve fıkıhla ilgilendiği, daha sonra özgürlük ortamına kavuşunca eski dinine döndüğü de ileri sürülür (İbnü'l-Kiftî, s. 317-318; İbn Ebû Usaybia, s. 582). Ancak bazı çağdaş müslüman yazarlarca baskı

İbn
Meymûn'un
temsilî
bir resmi

iddiaları şüpheyle karşılanmış veya reddedilmiştir (*Delâletü'l-hâ'irîn*, nesredenin önsözü, s. VII-VIII; Muhammed b. Şerife, "Havle't-tesâmuhi'd-dînî ve İbn Meymûn ve'l-Muvaḥhidîn", *Halkatü vaṣl beyne's-Şark ve'l-Ġarb: Ebû Hâmid el-Ġazzâlî ve İbn Meymûn* içinde, s. 20-37; Abdülhâdî et-Tâzî, "İbn Meymûn bi-Fâs", *a.g.e.* içinde, s. 209-211). İbn Meymûn'un müslüman olduğu iddiasıyla ilgili tarihî bilgileri ve çağdaş yazarların bu husustaki görüşlerini ele alarak tartışan Wilfinson, bu hususta nihai bir tercihte bulunmamakla beraber iddianın asılsızlığı yönündeki görüşe meyletmiştir. İbn Meymûn'un Fas'ta yaşayan yahudi din âlimi Yehuda Hekkuhen'den (Rabbi Judah ibn Shoshan) istifade etmesini sağlamak üzere babasının buraya göçmeyi tercih ettiği de belirtilmektedir. İbn Meymûn, Fas'ta bir yandan bu âlimin derslerine katılırken bir yandan da müslüman ilim ve fikir adamlarıyla ilgisini sürdürdü; yahudi toplumunu dinlerine sınıksız sarılmaya, sıkıntılar karşısında metanetli olmaya davet eden ve önemli ölçüde etkili olan Arapça bir risâle yazdı (risâlenin aslı Oxford'da Bodleian Library'de bulunmakta olup İbrânîce ve İngilizce çevirileri yapılmıştır; bk. Wilfinson, s. 7-8).

İbn Meymûn'un ailesi, 1165 yılında deniz yoluyla Akkâ'ya ulaşır Kudüs'e kadar gittiye de o dönemde Filistin'de hüküm süren Haçlılar müslümanlara ve yahudilere baskı uyguladığından, babası Kudüs'te kalırken İbn Meymûn iki kardeşiyle birlikte yahudiler için hür ve huzurlu bir atmosferin hâkim olduğu Mısır'a gitti; İskenderiye üzerinden Fustat'a geçerek burada genellikle zengin müslüman ve yahudilerin ikamet ettiği Masîsa mahallesine yerleşti (İbnü'l-Kiftî, s. 318; Wilfinson'a göre bu durum ailenin iyi bir maddî imkânâ sahip olduğunu göstermektedir; bk. *Mûsâ b. Meymûn*, s. 10).

Böylece İbn Meymûn'un hayatının daha istikrarlı ve daha verimli olan yeni bir safhası başlamış oldu. Kısa bir müddet sonra babasının vefat ettiğini öğrenince kardeşi Dâvûd'la birlikte mücevher ticareti yapmaya başladı. Dâvûd ticarî seyahatlere çıkarken Mûsâ da Fustat'ta kalarak ticarî meşguliyetinin yanında ilimî ve kültürel faaliyetlerini sürdürüyordu. Ancak kardeşinin bir deniz kazasında servetiyle birlikte boğulması İbn Meymûn'un hayatını çok etkiledi. Bu olaydan sonra malî durumu da bozulduğu için ailenin geçimini sağlamak üzere tabiplik

yapmaya başladı. Çevresinde din ilimleri, matematik, astronomi ve felsefe alanlarında kendisinden istifade eden geniş bir öğrenci kitlesi oluştu. Bu öğrenciler arasında çok beğendiği ve *Delâletü'l-hâ'irîn*'i kendisine hitaben kaleme aldığı, İslâm kaynaklarında Yûsuf b. Yahyâ es-Sebtî ve İbn Aknîn diye anılan Yûsuf b. Şem'ûn da (Joseph İbn Sham'un) vardı (İbnü'l-Kiftî, s. 392-394). İbnü'l-Kiftî'nin kaydettiğine göre onun teklifi üzerine İbn Meymûn, bu öğrencisiyle birlikte İbn Eflah el-Endelûsî'nin astronomiyle ilgili tesbitlerini düzeltmeye çalıştı. Öğrencileri, İbn Meymûn'un ismini Diyârışam'dan Endülûs'e ve Güney Fransa'ya kadar bütün yahudi dünyasına duyurdular; bu sayede filozof yahudi dünyasında kendisine çeşitli meselelerin sorulduğu bir otorite olarak ün saldı.

Mısır Fâtımî Devleti'nin son yıllarında Filistin'deki Haçlı yönetiminin Mısır'dan bir tabip istemesi üzerine Askalân'a gönderilmesi düşünülen İbn Meymûn Haçlılar'a hizmet etmek istemediği için bu teklifi reddetti (*a.g.e.*, s. 318). Mısır'da yönetim Eyyûbîler'in eline geçince filozofun itibarı daha da arttı. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin veziri Kâdî el-Fâzıl diye bilinen Abdürrahîm b. Ali el-Beyânî, İbn Meymûn'un tıptaki uzmanlığını öğrenince onu himayesine alarak kendisine maaş bağladı. İbn Meymûn, daha sonra Selâhaddin-i Eyyûbî ve oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali'nin özel tabibi oldu (İbn Ebû Usaybia, s. 582). Hükümdarlar, onun halka yönelik sağlık hizmetlerini devam ettirmesine engel olmadıkları gibi ilimî faaliyetlerini de rahatça sürdürmesine izin verdiler. Bu arada İbn Meymûn, el-Melikü'l-Efdal Ali'nin annesinin kâtibi olan yahudi Ebû'l-Meâlî'yi kız kardeşiyle evlendirdi, kendisi de onun kız kardeşiyle evlendi.

1172 yılında yahudi cemaatinin dinî liderliğine seçilen İbn Meymûn, hayatının sonuna kadar ücretsiz olarak sürdürdüğü bu görevi sırasında yahudi mahkemesi hâkimliği yanında, entelektüel ve mânevî bakımdan Endülûs'tekilerden daha aşağıda bulunduğu Mısırlı dindashların dinî, ahlâkî ve kültürel bakımdan geliştirilmesi için çalışmalar yaptı; yahudiler arasında yaygın olan hurafelerle mücadele etti, yahudi teolojisine önemli katkılarda bulundu, iman ve ibadet esaslarını yeniden düzenledi ve bu düzenleme Doğu ülkelerindeki hemen bütün yahudiler arasında yoğun ilgi gördü. İbn Meymûn'un dindashları arasındaki say-

gınlığı o kadar arttı ki çeşitli ülkelerde bulunan yahudi âlimleri kendisiyle görüşüp tanışma şerefini kazanmak, kitaplarını istinsah etmek üzere heyetler halinde Fustat'a geliyorlardı. İlk defa İbnü'l-Kiftî'nin verdiği, bazı çağdaş yahudi araştırmacılarınca kuşkuyla karşılanan bir rivayete göre ömrünün sonuna doğru Endülûs'ten gelen Ebû'l-Arab İbn Maîşe adlı bir muhalifi, onun daha önce müslüman olduğu halde Mısır'a gelince eski dinine dönmekle irtidad ettiğini, bundan dolayı cezalandırılması gerektiğini ileri sürdüyse de Vezir Kâdî el-Fâzıl baskı altında müslüman olan birinin kendi dinine dönmekle mürted sayılmayacağını ifade ederek İbn Meymûn'u korudu.

İbn Meymûn, 18 Rebîülâhîr 601'de (13 Aralık 1204) öldü. Naaşı, vasiyeti uyarınca Taberiye'ye götürülerek burada bir kısım Benî İsrâîl büyüklerinin kabirlerinin bulunduğu mezarlığa defnedildi. Ondan boşalan yahudi cemaati reisliğine oğlu İbrâhim seçildi. Ölüm haberi yahudi dünyasında derin bir üzüntüye yol açtı; sadece yahudiler değil müslümanlar arasında bile hakkında mersiye yazanlar oldu (meselâ bk. *a.g.e.*, s. 582-583). Hz. Mûsâ ile Mûsâ b. Meymûn kastedilerek, "Mûsâ'dan Mûsâ'ya kadar (ikinci) Mûsâ'nın dengi başka bir kimse gelmedi" sözü darbimesel haline geldi. Kahire'de yahudilerin ikamet ettiği mahallede inşa edilen ve dünyanın en güzel havralarından biri olan mâbed onun ismini taşımakta, mâbede özel bir kutsiyet atfedilmekte ve burada yılda bir defa onun adına âyin düzenlenmektedir. Ayrıca Taberiye'deki kabri ziyaretgâh olarak kabul edilmektedir.

Eserleri. A) Yahudi Hukuku. 1. Kitâbü's-Sirâc. Müellifin, *Mişna Tora* dışındaki diğer bütün eserleri gibi Arapça olarak kaleme aldığı ve otuz üç yaşında tamamladığı eser, aslı Hz. Mûsâ'ya kadar götürülen ve yahudi şifahî kültüründeki ictihadların (şifahî Tevrat) derlenip yazıya geçirilmesiyle oluşan kutsal şeriat kitabı *Mişna*'nın geniş hacimli bir tefsiridir. İbn Meymûn'un son derece muğlak bir ifadenin hâkim olduğu *Mişna* için telif ettiği *Kitâbü's-Sirâc* yazıldığı günden itibaren özellikle Mağrib, Endülûs ve Güney Fransa'daki yahudiler arasında büyük ilgi görmüştür. Müellif hayatta iken İbrânîce'ye yapılan iki kısmî tercümesinden sonra 1296'da Berşelûne'de (Barselona) kurulan bir heyet eserin tamamını İbrânîce'ye çevirmiş, tercüme çalışmala-

rı sırasında dünyanın çeşitli bölgelerindeki yahudi din âlimlerinin görüşleri alınmış ve bu çalışma müellifin ismini yahudi dünyasında ebedileştirmiştir (bu kitabın ve diğer eserlerinin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 644-646; *Suppl.*, I, 893-894). Kitabın Arapça aslı ise bu tercümeden sonra eski itibarını kaybetmiştir. 1654 yılında Edward Pococke, Arapça metnin bazı bölümlerini Latince tercümesiyle birlikte parçalar halinde, ardından da kitap şeklinde (Oxford 1655) yayımlamıştır. Almanca çevirisi de neşredilen eserin (Leipzig 1863) ahlâkla ilgili "Şemâniye Fuşûl" başlıklı bölümü Moritz Wolff tarafından Almanca tercümesiyle birlikte yayımlanmış (Leiden 1903), aynı bölümü J. Wolf Fransızca'ya (*Les huit chapitres*, Paris 1927, 2. bs.), Joseph J. Gorfink de İngilizce'ye (*The Eight Chapters of Maimonides on the Ethics*, New York 1912) çevirmiştir. 2. *Mişna Tora* ("Tevrat öğretisi" veya "Tevrat'tan sonra gelen ikinci kitap" gibi anlamlara geldiği konusunda farklı görüşler vardır). Yahudi şeriat kitabı Talmud (Mişna tefsiri) üzerine bir şerh olan ve sonraları *Yad ha hazaka* (güçlü el) adı da verilen eser, on yıl kadar süren bir çalışmanın ardından 1180'de tamamlanmış olup müellifin İbrânice yazdığı tek eseridir. İbn Meymûn, bu eserde esas itibarıyla Bâbil Talmudu'na dayanmakla birlikte Kudüs Talmudu'ndan ve diğer yahudi dinî literatüründen de faydalanmıştır. Kendine has üslûbuyla daha sonraki benzer çalışmalar için de bir örnek oluşturan eser yahudi şeriatı alanında yeni kitapların yazılmasına öncülük etmiştir. Ancak müellifin döneminden itibaren yahudi dünyasında geniş ilgi uyandıran bu esere karşı aynı zamanda şiddetli tepkiler de doğmuştur (Wilkinson, s. 47-53). Kitabın, ilki XV. yüzyıl sonlarında İtalya'da olmak üzere birçok neşri yapılmıştır (Constantinople 1509; Venedik 1524, 1550-1551; Amsterdam 1702-1703; Leipzig 1862). Arapça metni İbrânice tercümesiyle birlikte J. Naphtali Derenbourg tarafından yayımlanan eseri (I-III, 1887-1889) H. Bernard ve E. Soloweyczik İngilizce'ye çevirmiştir (London 1863). Solomon Gandz'ın yaptığı diğer İngilizce tercümesi Julian J. Obermann'ın girişi, Otto Neugebauer'in eserde hukuk meselelerini ilgilendiren takvim ve astronomi konuları hakkındaki şerhleri gibi ilâvelerle birlikte yayımlanmıştır (New Haven 1956). 3. *Kitâbü'l-Ferâ'iz*. Yahudi şeriatı hakkındaki eser, *Mişna Tora*'nın telifinden önce ona ha-

zırlık olarak kaleme alınmıştır. Müellifin ölümünden sonra üç yahudi âlimi tarafından İbrânice'ye çevrilen eserin Arapça metnini önce Peritz kısmî olarak (Breslau 1882), ardından Moïse Bloch Fransızca tercümesiyle birlikte *Le livre des préceptes* başlığıyla tam metin halinde (Paris 1888) neşretmiştir.

B) *Kelâm ve Felsefe*. 1. *Delâletü'l-hâ'irîn**. İbn Meymûn'un düşünce sisteminin derli toplu yer aldığı, yahudi düşüncesinin en meşhur eseri olup 1186-1190 yılları arasında yazılmıştır. Eser müellif hayatta iken Samuel İbn Tibbon tarafından İbrânice'ye çevrilmiş, daha sonra yine İbrânice, Latince, İtalyanca, Macarca, Almanca ve İngilizce tercümeleri yapılmış, ayrıca pek çok şerh konu olmuştur. 2. *Maķāle 'ani'l-ba's*. İbn Meymûn'un *Mişna Tora*'da ruhun ölümsüzlüğüne dair bilgi vermediği yolundaki eleştiriler üzerine kaleme aldığı eserin Arapça metni ve Samuel İbn Tibbon'un İbrânice tercümesi J. Finkel tarafından neşredilmiş (*Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, X [1939], s. 1-42, 60-105), daha sonra Eggereit Teyman'la birlikte (Yemen'deki bir öğrencisine mektubu) (New York 1952), ardından da müstakil olarak (Tel Aviv 1972) basılmıştır. İngilizce'ye çevrilen eser (*Essays on Maimonides* içinde, New York 1941, s. 93-121), Hüseyin Atay'a göre yahudi akidesinde pek açık olmayan âhiret inancının mahiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir (*Delâletü'l-hâ'irîn*, neşredenin önsöz, s. XV). 3. *Maķāle fi şinâ'ati'l-manlık*. Müellifin gençlik yıllarında yazdığı eserin iki Arapça nüshası ilk defa Mubahat Türker tarafından bulunmuştur (bk. bibl.).

C) *Tıp*. 1. *Kitâbü'l-Fuşûl fi't-tıb* (*Fuşûlû'l-Kurtubî*, *Fuşûlû Mûsâ fi't-tıb*). İbn Meymûn'un tıbbâ dair en önemli çalışması olup 1187-1190 yıllarında telif edilmiştir İslâm tabiplerinden İbn Zühr ve Muhammed b. Ahmed et-Temîmî ile hristiyan tabip Ali b. Ridvân'dan da faydalanarak Câlînûs ve diğer Grek tabiplerinin kitaplarından alınmış 1500 tıp kuralı ile "Mûsâ der ki" diye başlayan şahsî tahlil, tenkit ve ilâveleri ihtiva eder. Eserin Natan ha-Meathi tarafından yapılan İbrânice bir tercümesi basılmıştır (Lemberg 1805, 1834-35; Vilna 1888; Zerahya b. İshak tarafından gerçekleştirilen başka bir İbrânice tercümesiyle diğer bazı dillere yapılmış çevirileri için bk. Wilkinson, s. 144; Ullmann, s. 167; Meyerhof, XI [1929], s. 143-144). 2. *el-Muķ-*

taşarât. Câlînûs'un tıbbâ dair görüşlerinin bir özeti olup hazırlanmasında müellifin öğrencisi Yûsuf b. Aknîn'in de katkıları olmuştur. Arapça aslı mevcut olmayan eserin İbrânice bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Meyerhof, XI [1929], s. 142). 3. *es-Sümûm ve't-teħarrûz mine'l-edvîyeti'l-kattâle*. 1198'de telif edilen eser, Vezir Kâdî el-Fâzıl'ın talebi üzerine yazıldığı için *el-Maķāletü'l-Fâziliyye* diye de anılır. Müellif, İbn Zühr'den de faydalanarak kaleme aldığı eserde daha çok tıp bilimine dair şahsî görüşleriyle tecrübelerini ifade etmiştir. Eser hem Moses (Moşe) İbn Tibbon hem de muhtemelen Zerahya b. İshak tarafından İbrânice'ye, hristiyan âlimi Armand Blasius tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir. Eseri, İbrânice nüshasından M. Rabbinowicz Fransızca'ya (*Traité de poisons*, Paris 1865, 1935), Moritz Steinschneider Almanca'ya (*Giffe und ihre Heilungen*, Berlin 1873) çevirmiştir. 4. *Maķāle (Kitâb) fi tedbîri's-şıħħa*. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Efdal Nûreddin Ali için 1198 yılında yazılmıştır. Eser Moses İbn Tibbon tarafından 1244'te İbrânice'ye, Jean de Capoue ve bilinmeyen bir kişi tarafından Latince'ye çevrilmiştir. İbn Tibbon'un tercümesini Jakob Safir Halêvi yayımlamış (Kudüs 1885), Latince çevirileri de birkaç defa basılmıştır (Venedik 1514, 1518, 1521; Leiden 1531). D. Winternitz eseri Latince'den Almanca'ya (Venedik 1843), M. Carcouisse da Fransızca'ya (Paris 1887) tercüme etmiştir. Eserin Arapça aslına ve İbrânice tercümesine dayanılarak çeşitli dillere modern çevirileri de yapılmıştır (Ullmann, s. 167; Meyerhof, XI [1929], s. 149). 5. *Fi'l-Cimâ'*. Cinsel sağlığa ilgili olup Hama Sultanı el-Melikü'l-Muzaffer Takıyyüddin Ömer'e ithaf edilmiş olmasından 1179 ile 1191 yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. İbn Sînâ ve İbn Zühr'e ait birçok görüşün de yer aldığı eserin Arapça metni Zerahya b. İshak'a ait İbrânice çevirisiyle birlikte Hermann Kroner tarafından yayımlanmıştır (Oberdorf-Bopfingen 1906). 6. *Maķāle fi'r-rebv*. 1190 yılı civarında soylu bir hasta için yazılmış olan astımla ilgili eserin Arapça aslı neşredilmemekle birlikte İbrânice'ye ve diğer bazı dillere çevirileri yayımlanmıştır (Wilkinson, s. 151-152; Meyerhof, XI [1929], s. 146). 7. *Risâle fi'l-bevâsir*. Ebû Bekir er-Râzî, İbn Sînâ, İbn Vâfid el-Endelüsî gibi tabip-filozofların tesbitlerine dayanarak yazılan eser İbrânice ve İspanyolca'ya tercüme edilmiş

olup Hermann Kroner tarafından Almanca'ya da çevrilerek İbrânîce metniyle birlikte neşredilmiştir (Ullmann, s. 168; Meyerhof, XI [1929], s. 145). 8. *Şerhu esmâ'i'l-ı'ıkkâr*. İlâç isimlerinin açıklanmasına dair olan bu eserini müellif İbn Cülcül, Ebû'l-Velîd İbn Cenâh, Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî, Hâmid b. Semecûn, İbn Vâfid gibi tabiplerin eserlerinden istifade ile yazmıştır. XII. yüzyılın sonlarında istinsah edilmiş olan tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 3711). Eser, Max Meyerhof tarafından Araplar'da tıp geleneği, Arapça ilâç isimlerinin karşılıkları, İbn Meymûn'un hayatı, tıbbî faaliyetleri ve eserleri gibi konulara dair bir giriş ve Fransızca tercümesiyle birlikte *Un glossaire de matière de Maimonide* başlığıyla yayımlanmıştır (Kahire 1940). 9. *Maḳāle fi beyānî'l-a'râz*. 1200 yılında kaleme alındığı kabul edilen eser, Melikû'r-Rikka (Yukarı Mısır meliki) diye anılan bir kişiye (muhtemelen el-Melikû'l-Efdal Nûreddin Ali) ithafen yazılmıştır (çevirileri, neşirleri ve muhtevası için bk. Wilfinson, s. 154-157; Ullmann, s. 168-169; Meyerhof, XI [1929], s. 150-153). 10. Hipokrat'ın *Fuṣûl'üne şerh* (yazma nüshaları, çevirileri ve muhtevası için bk. Ullmann, s. 168-169; Meyerhof, XI [1929], s. 142-143).

Çeşitli dönemlerde İbn Meymûn'a nisbet edilen bazı mektuplar değişik başlıklar altında yayımlanmıştır (*Teshubol She elot ve-Iggarot*, Constantinople 1520; *Ko-bez Teshubot Rambam*, Leipzig 1859), filozofun dinî ve felsefî konulardaki sorulara verdiği cevapların Arapça orijinalleri Mordecâi Tammah tarafından İbrânîce'ye çevrilerek *Pe'er ha-Dor* adıyla neşredilmiştir (Amsterdam 1765). İbn Meymûn'un tıp yönü ve tıpla ilgili eserleri üzerine yapılan çalışmalar Fuat Sezgin tarafından derlenerek *Islamic Medicine* serisi içinde tıpkıbasım neşri yapılmıştır (LVIII-LXII, Frankfurt am Main 1996).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irîn* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 1974, neşredenin önsözü, s. VII-VIII, XV; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ı'ulemâ*, s. 317-319, 392-394; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 582-583; İsrâîl Wilfinson, *Mūsâ b. Meymûn: Ḥayâtühü ve muşannefâtüh*, Kahire 1355/1936; Brockelmann, *GAL*, I, 644-646; *Suppl.*, I, 893-894; Ullmann, *Die Medizin*, s. 167-169; 850e anniversaire de la naissance de Maimonide (1135-1204), Paris 1985; *Halkatü vaşl beyne's-Şark ve'l-Ğarb: Ebû Hâmid el-Ğazzâlî ve İbn Meymûn* (Nedevât ekâdimiyyeti'l-memleketi'l-Mağribiyye), Rabat 1985; Leo Strauss, *Maïmonide*, Paris 1988; Max Meyer-

hof, "L'œuvre médicale de Maimonide dans Estratto dall'Archivio di storia della scienza", *Archeion*, XI, Roma 1929, s. 136-155; Mustafa eş-Şihâbî, "Kitâbü Şerhi esmâ'i'l-ı'ıkkâr", *MMİAdm.*, XVII/1-2 (1942), s. 89-95; Mubahat Türker, "Mūsâ b. Maymûn'un Maḳāla fi Şinâ'ati'l-Manṭıḳ'ı", *İTED*, III/2 (1959), s. 49-54; Henri S. Gehman, "Maimonidais and Islam", *MW*, XXV (1966), s. 375-386; G. Vajda, "İbn Maymûn", *El²* (Fr.), III, 900-902; "Maimonides, Moses", *EJd.*, XI, 754-780; Abbas Zeryâb, "İbn Meymûn", *DMBİ*, V, 1-13.

MUSTAFA ÇAĞRICI

Düşüncesi. İbn Meymûn'un *Delâletü'l-hâ'irîn* adlı muamma eseri, tanınmaya başlandığı ilk devirden bugüne kadar nasıl anlaşılması gerektiği ve dolayısıyla onun din felsefesinin mahiyeti meselesi büyük tartışmalara sebep olmuştur. Üslûbunda anlaşılacağına göre eser, özellikle Yahudiliği ve felsefeyi çok iyi bilen ve bu iki alanın birbiriyle barışık olup olmadığı konusunu kendine mesele edinen biri için yazılmıştır. Bu meselenin özü ise Kitâb-ı Mukaddes'in aşırı antropomorfik bir dil kullanmış olmasıdır. İbn Meymûn'a göre daha üst bir seviyeden bakıldığında bu dilin lafzen değil mecazen doğru olduğu anlaşılır. Çünkü Tanrı'nın bir bedeni olmadığına göre Kitâb-ı Mukaddes'te karşılaşılan sıfatlar lafzen doğru olamaz; hatta Allah'a nisbet edilen ahlâkî sıfatlar dahi oluş ve bozuluş âlemindeki varlıklara nisbet edilenlerden farklı anlamda olmalıdır. Buradan hareketle İbn Meymûn, başta Fârâbî olmak üzere İslâm filozoflarının etkisiyle ilâhî sıfatları negatif (selbî) açıdan yorumlamıştır. Buna göre insanın, Tanrı'nın mahiyetinin ne olduğunu anlayabilmesi için O'nun ne olmadığını bilmesi gerekmektedir. Filozof, negatif yöntemle bilinebilirliğinin dışında eserden müessire yükselerek Tanrı'nın sıfatlarının bilineceğini savunanların görüşünü reddeder. Meselâ biz, "Tanrı iyidir" dediğimizde aslında O'nun kötü olmadığını söylemiş oluruz. Fakat bu bize Tanrı hakkında müsbet bir bilgi vermez. Hatta, "O kötü değildir" demek bile Tanrı'nın ne olduğunu bildiğimiz anlamına gelir ki böyle bir iddiada bulunmak mümkün değildir. İbn Meymûn, Tanrı'nın bizim bildiğimiz âlemden tamamen farklı olduğunu ifade edebilmek için O'na herhangi bir müsbet sıfatın yüklenemeyeceğini söyler. Tanrı'yı bu sıfatlarla tavsif ederken günlük dildeki kelimeleri farklı anlamlarda kullanmaktayız, halbuki buna hakkımız yoktur. Bu teferruatlı kelâm tartışmalarında İbn Meymûn, Eş'arî kelâmcılarının, "Tanrı'nın ve sıfatlarının bil-

gisine ulaşabiliriz" tarzındaki fikirleri savunurken takip ettikleri metotları eleştirmiştir. Ayrıca bazı kelâmcıların Tanrı'dan, sanki daha güçlü ve biraz daha uzakta bir şahıs gibi bahsetmeleriyle şirk arasında bir alâka olabileceğini düşünen filozof bunun derin bir saygı ifadesi olduğu gerçeğini de görmezlikten gelir.

Din ile felsefeyi barıştırmak isteyen yahudi filozofunun karşılaşıacağı en önemli problemlerden biri, âlemin yaratılmışlığı meselesinin anlaşılmasındaki güçlüklerdir. Kitâb-ı Mukaddes'e göre Tanrı dünyayı yoktan yaratmıştır. Başlangıçta Tanrı'dan başka şey yoktu, sonra Tanrı dünyayı yarattı. Bu açıkça Aristo'nun dünyanın kadim olduğuna dair görüşüyle çelişmektedir. Aristo'ya göre dünyanın sonu olmadığı gibi zaman ve hareket bakımından başlangıcı da yoktur. İçinde yetiştirdiği İslâm felsefesi geleneğinin bir sonucu olarak aynı zamanda Aristocu bir filozof sayılan İbn Meymûn, Aristo felsefesindeki "yapan Tanrı" (sâni') fikrinin ancak yaratılmış bir dünya ortamında mümkün olabileceğini, fakat bunu dünyanın ilk anda yaratıldığı fikrine kadar götürmenin de kabul edilemez olduğunu iddia etmektedir. Dünyadaki tabii oluşum sürecinin bir nizama göre tahakkuk etmesi, bir bütün olarak âlemin aynı prensiplerle var olduğu anlamına gelmez. İbn Meymûn, Aristo felsefesindeki âlemin kademi görüşünün ispatlanmış bir hakikat değil bir imkân olduğunu ileri sürmektedir. İslâm filozoflarının da belirttiği gibi eğer Tanrı dünyayı yoktan yarattı ise o zaman O'nun irade ve bilgisi değişebilir demektir. Halbuki Tanrı'nın zâtı esas alındığında bunu kabul etmek mümkün değildir. İbn Meymûn bu tür değişimin, dünyada, birleşik olan alt tabakadaki maddî şeyler için doğru olmasına karşılık basit varlıklar için bunun geçerli olmadığını iddia ederek bu problemden kurtulmaya çalışır. İlâhî fiil gücün fiile yönelmesi olmaksızın vuku bulur. Tanrı'nın fiilinden bahsederken biz fiil fikrini tamamen müphem tarzda kullanmaktayız; ancak O'nun fiilini bu dünyadaki fiillere benzetemeyiz, hatta İbn Meymûn, Tanrı'nın fiilini bizim fiilimizle özleştirmeyi bir tür şirk saymıştır.

İbn Meymûn'un ele aldığı problemlerden biri de İslâm felsefesi ve kelâmının önemli konularından olan Tanrı'nın bu dünyadaki kötülükle alâkası meselesidir. Eğer Tanrı kâdir ve âlim ise o takdirde bu dünyaya müdahale edebilmelidir; fakat bunu yaptığı açıkça görülmediğine